

YU ISSN 0350-185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XXXIX

Уређивачки одбор:

др *Даринка Горџан-Премк*, др *Ирена Грицакџић*, др *Милка Ивић*, др *Павле Ивић*,
др *Радослав Кайичић*, *Блаже Конески*, др *Тине Лоџар*, др *Александар Младеновић*,
др *Асим Пецо*, др *Михајл Пешикан*, др *Живојин Ситанојчић*, др *Драго Ђујић*

Главни уредник
МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1983

JOSIP MATEŠIĆ, **Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika**, IRO „Školska knjiga”, Zagreb 1982, [I—XX] + 1—808.

Pojava *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika* Josipa Matešića predstavlja značajan događaj za srpskohrvatsku leksikografiju. Ovo je prvi rječnik te vrste na srpskohrvatskom jeziku. On ujedno predstavlja — kao prvo sistematizovano, autentično, na jednom mestu sakupljeno frazeološko bogatstvo našeg jezika — dobar početak rada na frazeologiji, onom delu nauke o jeziku koji je kod nas, može se reći, tek započeo.¹

Pristupajući čitanju *Frazeološkog rječnika* znali smo da njegov autor ima iza sebe bogato leksikografsko i naučno iskustvo. Kao leksikograf, dr J. Matešić je do sada bio poznat po inverznom rečniku: *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen* (I—IV), Wiesbaden 1965, jedinom te vrste kod nas.

Rječnik koji je predmet ovoga prikaza sadrži autorov *Predgovor* (V—VI), zatim deo *Obrada rječnika i kako se njime služiti* (VII—XX) u okviru čega je 1. *Raspored građe* (VII—VIII), 2. *Obrada građe* (VIII—X), 3. *Naglasak frazema* (X), 4. *Izvori*: a) *Rječnici* (XI) i b) *Citirana djela* (XII—XX). Sledi potom rečnički tekst (1—808).

U kratkom i krajnje sažetom *Predgovoru* kaže se da je cilj Rječnika „da dokumentirano objavi frazeološko blago hrvatskoga ili srpskog jezika i protumači značenja pojedinih frazema.” Date su nužne informacije o obradi frazeologizama, definisanju, potvrđama o upotrebi. Čini se da je korisniku Rječnika najvažnije objašnjenje — što ga Matešić u *Predgovoru* daje — ono koje se odnosi na kriterijume za izbor frazeologizama. U tom smislu data je definicija koje su se priređivači Rječnika² držali: „Frazemi su jedinice jezika značenjskoga

¹ U poslednje dve-tri godine pojavila su se dva dvojezična frazeološka rečnika: *Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik*, tom I, A—N, Zagreb (Školska knjiga), 1979, str. XV—746 i tom II, O—Я, 1980, str. 1—788 pod redaktorstvom A. Menac, i *Nemačko-srpsko-hrvatski frazeološki rečnik*, Beograd (Narodna knjiga), 1981, str. 1—1004. Osim toga, na Filološkom fakultetu u Beogradu, juna 1982. godine, Dragana Mršević je uspešno odbranila doktorsku disertaciju pod naslovom *Frazeološke glagolsko-imzničke sintagme u savremenom srpskohrvatskom jeziku*. Očekujemo da će ova studija iz frazeologije biti uskoro štampana.

² Kao saradnici na Rječniku pojavljuju se: dr Stefan Rittgasser, Jürgen Petermann, dr Wolfgang Eismann, mr Dragutin Raguž, Irena Zimanji, Renate Hansen, Vlasta Schmidt, Antonija Drilo, a redakciju čine: dr Božidar Finka, dr Josip Silić, dr Antun Šojat. Nigde se, međutim, ne kaže koji je i koliki je udeo saradnika u radu na Rječniku čiji je autor J. Matešić.

Za one koji nisu u prilici da Rječnik imaju u rukama biće interesantan podatak da je novčanu pomoć za obradu i štampanje pružio autoru „Stiftung Volkswagen” i grad Manhajm (za štampanje).

karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspoložujući pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici.” Iz shvatanja frazeologizma (frazema) kao jezičke jedinice za koju su značajne četiri osobine: (1) pojava u gotovom obliku, (2) neraščlanjivost skupa reči, (3) semantička promenljivost najmanje jednog člana čvrstog skupa i (4) uklapanje u kontekst, u rečenicu, u obliku prostog člana, proizilazi, međutim, sve što je autor smatrao da treba reći čitaocu kao podatak o osnovnoj teorijskoj koncepciji. Više podataka o načelnim frazeološkim teorijskim merilima i shvatanjima koja su bila podloga za obradu građe, ili su eventualno služila kao uzor, ne nalazimo u autorovu Predgovoru.

O metodološkim načelima kojih su se priređivači pri obradi građe držali nalaze se podaci u napomenama pod naslovom: Obrada rječnika i kako se njime služiti. Prema datim pravilima građa je raspoređena ovako: a) ako frazeologizam sadrži imenicu (ili više njih) — obrada je pod (prvom) imenicom; b) ako nema imenice, nego sadrži pridev (ili više njih) — obrada je pod (prvim) privedom; c) ako frazeologizam ne sadrži imenicu niti pridev, a ima glagol (ili više njih) — obrada je pod (prvim) glagolom; d) kad su u pitanju frazeologizmi sa drugim vrstama reči, obrađene odrednice su po ovom redu: prilog, zamenica, broj. Čini se da su ova pravila, koja autor navodi, a ovde se parafrazirano prenose, delimično tehničke prirode (proistekle pretežno iz osnovnih gramatičkih svojstava pojedinih kategorija reči), a manje rezultat teorijsko-lingvističke razrade semantičkog jezgra frazeologizama.

Dobro tehničko rešenje u Rječniku je to što se svaki frazeologizam navodi onoliko puta koliko članova sadrži. Time se olakšava nalaženje obrađene jedinice, tj. frazeologizma sa tekstom, ili se izbegava moguća upotreba registra, kakav imaju neki rečnici ovoga tipa.³ To je, razume se, uslovilo impozantan broj odrednica (natuknica), kojih ima oko 30000, od toga 12000 obrađenih.⁴

U leksikografskoj naučnoj kritici je skoro uobičajeno pretpostavljati druga moguća rešenja u rasporedu (ili obradi) građe; mi ovde ne bismo hteli davati takve primedbe, jer nam je poznato koliko je teško pronaći takvo rešenje koje ne bi bilo manjkavo ili koje bi se bez ostatka moglo primeniti na ovu vrlo kompleksnu materiju. Našu pažnju ovde privlači nešto konkretnije, o čemu se može razmišljati sasvim dobronamerno. Naime, Rječnik sadrži i znatan broj frazeologizama poredbenog tipa koji se obrađuju kod one reči sa kojom se nešto poredi. (Ovo je rešenje formalne prirode.) Čini nam se da je tolerancija u odbiru poredbenih frazeologizama bila suviše velika, te su u Rječnik ušla i poređenja za koja bi se teško mogla primeniti ponuđena definicija o frazeologizmu, naročito onaj njen deo gde bar jedna od reči „upućuje

³ V. *Фразеологичен речник на българския език*, I том А—Н, София 1974. i II том О—Я, София 1975.

⁴ Ovo se može uporediti sa *Фразеологическим словарем русского языка*, pod redakcijom A. I. Molotkova, koji ima nešto preko 4000 obrađenih frazeologizama.

na semantičku pretvorbu". Isporediti se mogu, na primer, frazeologizmi ovoga tipa, obrađeni u Rječniku *šaren kao djetao, stidljiv kao djéva, tišina (tího) kao ù crkvi, žút kao limūn* i sl. Mi smatramo da ako je u pitanju poređenje po dominantnoj osobini pojma koji reč imenuje — onda se takva poredba (iako predstavlja vrlo ustaljen, uobičajen skup reči) nalazi samo u domenu stilskih figura.

Matešićev Frazeološki rječnik (kao i Rečnik SANU i Rečnik MS) varijantne oblike jedne reči u izrazu daje u oblim zagrada, npr.: *dāti vātru nōgama (pētama, tābarima)*. Gdekad se u alternativni red dodaje skraćunica i sl. koja ukazuje na mogućnost pojave drugih reči istog semantičkog polja, ili skraćunica i dr. koja ukazuje na mogućnost pojave drugih reči različitog semantičkog polja. Delovi frazeologizama koji se mogu izostaviti, odnosno koji se ponekad izostavljaju, stavljaju se u uglastu zagradu. Ova ili slična tehnička rešenja koriste i naši opisni rečnici. Kod glagola u infinitivu daje se oznaka vida: *ipf.* i *pf.* dosledno u frazeologizmu kod svake reči. To znači da ako, na primer, frazeologizam sadrži četiri reči, na svakom mestu, dakle četiri puta se isti glagol vidski obeležava. Informativnost frazeološke jedinice (taj njen u stvari gramatički deo) ne bi bila umanjena da se ove vidske oznake nisu davale kod kontrolnih izraza, nego samo kod obrađenog. Tako pod odrednicom, recimo, glagola *gurati* ili *čitati* ima više od deset različitih frazeoloških jedinica samo kontrolno datih, ali pored svakog infinitivnog glagolskog oblika stoji vidska oznaka *ipf.*, osim kod onih sa finitnom formom glagola, gde ona zaista ne bi bila suvišna. Međutim, ako su oznake vida kod infinitivnih oblika dosledno sprovedene — u definicijama nije dosledno sprovedena upotreba odgovarajućih istovidskih sinonimskih oblika, što je jedino leksikografski ispravno. Da bi bilo jasnije, pokazaćemo kako je to obrađeno u jednom frazeologizmu pod odrednicom *Drina*. Dato je: *ispraviti pf. krivu Drinu v. ispravljati krivu Drinu*, a u redu ispod toga: *ispravljati ipf. ispraviti pf. krivū Drinu* „pokušavati/pokušati učiniti nemoguće, tražiti pravilno rješenje u kompliciranoj situaciji, raditi uzaludan posao”. Deo definicije u drugom i trećem sinonimskom nizu (koji pokazuje da se značenje frazeologizma iskazuje na različite načine) „tražiti pravilno rješenje u kompliciranoj situaciji, raditi uzaludan posao” (sa *ipf.* glagolima *tražiti* i *raditi*) ne može se odnositi na frazeologizam sa perfektivnim glagolom *ispraviti krivu Drinu*, jer on zahteva perfektivnost i u definiciji, pa bi tu bilo bolje: „tražiti/potražiti pravilno rješenje u kompliciranoj situaciji, raditi/uraditi uzaludan posao”. Takvih slučajeva nedovršene i nepotpune definicije, posebno u pogledu odnosa imperfektivnost-perfektivnost, ima više.

Dobra strana Rječnika je dosledno obeležavanje rekcijaskog dela frazeologizama. To je onaj deo koji je označen drugim tipom slova i ne označava čvrsti deo frazeološke jedinice. Obeležavanje rekcije povećava upotrebljivost Rječnika u naučne svrhe i pruža mogućnost za razne jezičke analize.

Izrazi sa varijantno obeleženim leksemama, kako to autor navodi u uputstvima, obrađivani su pod prvom pc redu, a ostali su upućivani, osim u slučajevima kad se frazeologizam javlja sa jednom od njih. Opšti utisak koji se čitaocu Rječnika nameće je da često nije davan frazeologizam sa drugom varijantnom leksemom, naročito kad je ona karakteristična za istočni deo.

srpskohrvatske jezičke teritorije. Pod odrednicama jatovskog porekla (koje se daju u ijekavskoj formi) primeri sa ekavskim refleksom davani su, izgleda, samo u nuždi, Imamo, začudo, i ovakvih slučajeva: Pod odrednicom *zdrav* dat je između ostalih i frazeologizam *zdrav kao drijen v. drijen*. Ne postoji odrednica *drijen* nego *dren*, a ova je upućena na *drenovina* pod kojom nema niti varijantnog oblika *zdrav kao dren/drijen* niti potvrde o upotrebi.

Običaj je u rečnicima ove vrste da se daju stilistički kvalifikativi raznih nijansi. Ovde su, međutim, obeleženi samo frazeologizmi kojima je stilska vrednost ironična. Ne možemo se oteti utisku o nedovoljnosti ovakve stilske kvalifikacije. Po čemu bi se, zapravo, ironična nijansa izdvajala po važnosti od, recimo, pogrdne, knjiške, razgovorne, familijarne, šatrovačke, grube, svečane i sl.⁵

Zadržali bismo se sada na spisku izvora koji su pružali materijal za Rječnik. To su, najpre, rečnici: jednojezični i dvojezični. U rečničke izvore uvrštene su, nekim slučajem, i Usmene narodne poslovice, pitalice i zagonetke T. Čubelića. Među navedenih dvadesetak rečnika nismo našli Rusko-hrvatski ili srpski frazeološki rječnik, tom I, A—N, Zagreb 1979. i tom II, O—Я, Zagreb 1980, pod redakcijom A. Menac. Pretpostavljamo da je rukopis Matešićevog Rječnika bio završen te da mu je ovaj bio nedostupan. Ne navodi se ni da su se saradnici Slovenskog instituta Univerziteta u Manhajmu, kojima pripada i rad na ovome Rječniku, služili rukopisom Nemačko-srpskohrvatskog frazeološkog rečnika, Beograd 1980, autora P. Mrazović i R. Primorac, a taj podatak, da su se autorke odazvale želji saradnika Slovenskog instituta da im rukopis pruže na raspolaganje, nalazimo u predgovoru Rečniku dveju autorki na str. [6].

Kao druga, i najvažnija, vrsta izvora poslužila je Matešiću građa Rečnika Matice srpske i Matice hrvatske (koja se nalazi u Zavodu za jezik u Zagrebu). Ta građa je i sama za sebe predstavljala širok frazeološki opus. Posebno su, osim ovoga, ekscerpirana neka literarna dela objavljena posljednjih dvadesetak godina, kao i izvestan broj novina i časopisa koji izlaze u Zagrebu, Beogradu i Sarajevu. Kad je reč o dodatno ekscerpiranoj literaturi, ne možemo a da ne primetimo da je uzet zanemarljivo mali broj pisaca sa istočnog dela srpskohrvatskog jezičkog područja (M. Kapor, M. Kovač, M. Bulatović), pet-šest bosansko-hercegovačkih i nijedan iz Crne Gore. Nasuprot tome ekscerpirano je oko četrdesetak dela ili prevoda pisaca iz Hrvatske.

Reći ćemo nekoliko reči o primerima koji se daju kao potvrda za upotrebu frazeologizama u određenom značenju. Oni su trojaki: iz odabrane građe, iz Rečnika SANU i redakcijski. Ovi poslednji, redakcijski (Red.), davani su procentualno gledano, vrlo često, čak i u onim slučajevima kad je u tu svrhu bolje bilo upotrebiti Rečnik SANU. Koliko je, u stvari, teško dati dobar, životan primer za značenje koje nosimo u svesti, vidi se upravo na tako nastalim primerima u Rječniku. Mnogi od njih deluju ne samo veštački, iskonstruisano, nego su vrlo često netipična, čak i neodgovarajuća potvrda datoga zna-

⁵ Tako, na primer, *Фразеологический словарь русского языка* upotrebljava više stilskih kvalifikativa; u *Nemačko-srpskohrvatskom frazeološkom rečniku* taj je broj znatno uvećan i predstavlja najveće moguće nijansiranje, što, razumljivo, iziskuje posebne napore obrađivača građe.

čenja. Uzmimo ove slučajeve. 1) Frazeologizam *glàditi* ipf. *brk* „biti vrlo zadovoljan čime, pokazivati/izražavati zadovoljstvo” ima redakcijsku potvrdu: Dobivši odličnu ocjenu, učenik je krenuo kući gladeći brk. Nije tipično za učenike da imaju brkove i stoga primer deluje nategnuto. 2) *vàditi* ipf. *izvadi* pf. komu *đči* „odnositi se prema komu neprijateljski”, a potvrda je: Ne mogu podnijeti tu vješticu, najradije bih joj oči izvadio. Ovde je takođe očigledno: da definicija nije dobra, da, zatim, primer ne odgovara definiciji, odnosno, da u primeru frazeologizma uopšte nema već je reč o konkretnoj želji. 3) *čovjek s kóca i kónopca* „osoba svakakve prošlosti, skitnica, probisvijet”. Primer: Kada se vratio kući, u selu se glasno govorilo da se vratio čovjek s koca i konopca.” Ovako obrađenom frazeologizmu potreban je komentar. Prvo, frazeologizam *čovjek s koca i konopca* u srpskohrvatskom jeziku ne postoji i nije moguć. Ne može jedan čovek doći, prispeti sa raznih strana, čak ni sa dve. S koca i (s) konopca mogu doći, prispeti, okupiti se i sl. ljudi, gomila ljudi, grupa, mnoštvo. U Rječniku su sve jedinice sa leksemom *ljudi* obrađene pod *čovjek*. Takav paralelizam u idiomatici često nije moguć. Drugo, skloni smo da previde ovakve vrste protumačimo da potiču od saradnika kome srpskohrvatski nije maternji jezik. Svakako bi bilo bolje da se u nedostatku građe koristio Rečnik SANU (prvih 9 knjiga je navedeno u izvorima). Za navedeni izraz, koji u IX knj. Rečnika SANU glasi *s koca i (s) konopca (sakupiti, prikupiti i sl.)* navedeno je čak pet primera (ali, normalno, nijedan ne sadrži leksemu *čovjek*).

Leksikografski tekstovi, na žalost, ne mogu po svojoj prirodi da u potpunosti izbegnu greške i propuste raznih vrsta, i na njih se u svakom ovakvom poslu mora računati. Njih nije lišen ni Frazeološki rječnik. Propusti, previdi i omaške javljaju se ne samo u definicijama (koje katkad deluju nestilizovano, grubo, nepotpuno ili čak netačno) nego i u onome što je više stvar akribičnosti i doslednosti leksikografskog postupka. (Isp. *piti kao čovek v. putovati (sjesti) kao čovjek*, gde smo u nedoumici o kakvom je uopšte upućivanju reč, svakako ne ispravnom).

Ono što bismo, međutim, kao opšti zaključak rekli, odnosilo bi se pre svega na veliki doprinos koji će ovaj korisni rečnik pružiti srpskohrvatskoj leksikografiji, još uvek oskudnoj specijalizovanim rečnicima raznih vrsta. Sistematski obrađeno, naučno i stručno protumačeno i klasifikovano frazeološko bogatstvo našeg jezika, svojom raznorodnom informativnošću, pružiće (zajedno sa dva pomenuta dvojezična frazeološka rečnika) mogućnost za razne, pre svega jezičke, analize i studije.

Neophodno je, na kraju, jedno upozorenje korisnicima Rječnika. Iako autor u predgovoru ističe da Rječnik nije normativan, svaki rečnik koji obrađuje materiju savremenog književnog jezika u nekoj meri ima i takvo dejstvo. U ovom pogledu najupadljiviji je autorov postupak u akcentovanju frazeologizama, u pogledu akcentovanja ijekavskih likova, jer sadrži direktno napuštanje dosadašnje srpskohrvatske norme, opredeljujući se za akcente tipa lijêp-lijépa. Na taj način se autor i njegov Rječnik uključuju u jedan normativistički program utvrđivanja posebnog hrvatskog standarda koji dolazi do izražaja i u novijim radovima pojedinih drugih hrvatskih filologa.

Na ovo odstupanje od dosadašnjeg akcenta upozorava i sam autor u svom predgovoru, a za ostale postupke u akcentovanju građe kaže da je uziman princip „četveroakcenatskoga novoštokavskog sistema kako se on upotrebljava u standardnom jeziku”, s tim „što u rječnik nisu uneseni svi vidovi akcenatske realizacije frazema, nego samo onaj vid koji ide u prilog sintagmatском akcentu”. U primeni, međutim, vidimo jednosmerno opredeljivanje u poznatim dubletskim kategorijama, npr. trěsti, nāći, plěsti, nāvesti itd. prema Vukovom i Daničićevom trěsti, nāći, plěsti, navěsti. Vidimo da je i u akcentu sproveden odbir sličan onom obličkom, koji nalazimo npr. u isključivoj primeni likova: *tko*, *netko*, *komu* i sl.; čak se i nesumnjivo Njegošev primer „niko ni u nos” prerađuje u redakcijski, i tako frazeologizam dobija lik koji, u stvari, nema: *niko ni u nos*.⁶

Reklo bi se da je autor dugovao i samom imenovanju jezika Rječnika kao „hrvatskoga ili srpskog” (mi bismo rekli hrvatskosrpskog, srpskohrvatskog) ako ne više ravnomernosti u primeni, a ono bar upozorenje čitaocima u predgovoru i objašnjenje šta se ispušta.

Beograd

Milica Radović-Tešić

⁶ Pregledajući građu Rečnika Matice srpske i Matice hrvatske primetili smo da ta građa odista sadrži samo jedan primer sa frazeologizmom *niko ni u nos* i to iz Njegoševa jezika. Daleko bogatija građa Rečnika SANU sadrži ovaj frazeologizam, međutim, osim kod Njegoša, još jedino kod Vuka Vrčevića.